

HET ONTSTAAN VAN BUITENVELD

J.T. Bremer

In de Annales Bertiniani, de min of meer officiële kroniek van het Frankische rijk, wordt verteld dat een grote overstroming in 393 bijna geheel Frisia had getroffen. Frisia omvatte in die tijd de gehele Nederlandse kust tot aan de Westerschelde. Van deze stormvloed wordt gezegd dat het water bijna net zo hoog was gekomen als de omvangrijke zandwallen die men daar dunos (duinen) noemt. Ja, de schrijver van deze annalen, bisschop Prudentios van Troyes, spreekt zelfs van "copiosus", overvloedig. Het over grote delen met bos bedekte duinlandschap was inderdaad breed en lag op de hoogte van Callantsoog en Huisduinen vijftien tot twintig kilometer ten westen van de huidige kustlijn.

Het erachter gelegen gebied, dat zo ongeveer de tegenwoordige Zijpe-Koegras en de ten oosten daarvan gelegen gronden van de Wieringerwaard, Wieringermeer, Anna Paulownapolder en Balgzand en de nog verder oostelijk gelegen gebieden omvatte, was, met uitzondering van de keileemhoogten van Texel en Wieringen, met veen bedekt. Het duingebied werd bewoond: nederzettingen als Callinge en Husiduna zijn vermoedelijk uit de 7e eeuw. 1)

Het meer landinwaarts gelegen veengebied werd sinds de 8e eeuw ontgonnen, getuige de talrijke schenkingen van landerijen in deze gebieden aan kloosters en kerken. 2)

Ontginning veen

De ontginning van het veen was mogelijk geworden door een klimaatverandering, waarbij het vochtige, koude weer uit een voorgaande periode plaats maakte voor een warmer en droger klimaat.

De met water verzadigde venen van weleer droogden langzaam uit en in de door het veen kronkelende rivieren die oostwaarts op het Fli (Vlie) loosden, werd de getijde-Invloed van de zee steeds verder landinwaarts merkbaar. En juist deze getijde-wisseling maakte ontwatering mogelijk, waardoor het voorheen veel te drassige veengebied kon worden ontgonnen. 3)

Deze ontginning was te meer noodzakelijk, omdat de droogte voor het daartoe zo gevoelige duingebied desastreus bleek. Vooral in de legenden van St. Adelbert, de heilige die voor (de abdijs van) Egmond van zo groot belang is geweest, komen diverse wonderverhalen van door de heilige getemde zandverstuivingen voor. De in een van deze verhalen opdoemende naam Osdenne is zelfs door de taalkundige prof. dr. D.P. Blok in verband gebracht met Huisduinen. 4)

Marsdiep

In het begin van de 9e eeuw werd bij herhaling aan het klooster van Fulda land geschonken dat was gelegen in de omgeving van de "fluvius Maresdeep" (Marsdiep), gelegen in "pago Wiron" (streek Wieringen). 5)

Het Marsdiep was zo'n veenrivier die in noord-

oostelijke richting afwaterde op het Fli, een toen al reusachtige zee-inham die ten oosten langs Wieringen ver zuidwaarts drong. Wieringen lag nog 'ingebed' in het veen, alleen bij Den Oever was open water. Daarom sprak men toen ook van dé oever (rondom een eiland is het een en al oever). 6)

Maaiveldverlaging

De ontginning van het veen was op de lange duur uiteraard rampzalig: vooral door oxydatie trad een grote verlaging van het maaiveld op. Wanneer daardoor gedeelten van het ontgonnen veen 'te laag' kwamen te liggen, werden nieuwe ontgonnen gedeelten onder de schop genomen. Achter de kuststrook, van waaruit de eerste moerasvorming optrad, breidde het watergebied zich meer en meer in oostelijke richting uit. De steeds verder oostwaarts gaande ontginningen stuitten tenslotte in het gebied van de huidige Anna Paulownapolder op de westwaarts gaande ontginning vanaf Wieringen. Op de 'ontmoetingsstrook' van beide ontginningen, uiteraard de laatst ontgonnen, hoogste en daarvoor veiligste, plaatsen zijn een tweetal kerkhoven teruggevonden. Het meest westelijke, gelegen aan de noordzijde van het latere Razend Zwin, is in de 18e eeuw uitvoerig beschreven door de secretaris van de Zijpe, Mr. Rutger Paludanus (1778). Oudere schrijvers als de 16e eeuwse Valcoogh en 17e eeuwse Dirk Burger van Schoorl hadden ook al over verdronken kerkhoven gesproken. De 16e eeuwse kaartenmaker Christiaan Sgrooten (1573) tekende een "kerkhofzwin" in de buurt van het meest oostelijke kerkhof in de latere Oostpolder (Anna Paulownapolder). 7)

Stormvloeden

Wanneer tenslotte in de 12e eeuw een aantal zware stormvloeden deze landen teisteren zijn de gevolgen rampzalig. Naast de misschien al in de 8e eeuw, maar zeker in de 11 eeuw, bestaande opening in de kust tussen Petten en Callantsoog brak vermoedelijk bij de stormvloeden van 1170 (Allerheiligenvloed) en 1196 (Nicolaasvloed) de kust op twee andere plaatsen door: tussen Callantsoog en Huisduinen (Heersdiep) en tussen Huisduinen en Texel (Marsdiep). Na deze doorbraken werd de veenrivier "Marescop", dus het zeegat Marsdiep. 8)

"Weg van Paludanus"

Het is niet onmogelijk dat na deze overstromingsramp een poging is gedaan om de meest zuidelijke gronden door aanleg van een wierdijk te beschermen tegen het water, want in het zuidelijke deel van de Oostpolder (Anna Paulowna) en in het noordelijke deel van de Wieringerwaard en de Waardpolder zijn verschillende dijkrestanten aangetroffen. Het is uiteraard ook mogelijk dat er sprake is geweest van een vergeefse poging om een deel van het gebied ten noorden van de

Herenkoog te herwinnen. Omdat Paludanus, die als eerste over deze dijkrestanten schreef, in de veronderstelling was dat hier sprake was van een "Romeinse heerweg", spreekt men wel van de "Weg van Paludanus".

Ook op het Balgzand zijn op diverse plaatsen resten van oude "muralies" gevonden. Daarnaast zijn er in alle in de loop van de eeuwen ingepolderde gebieden van de kop van Noord-Holland talloze resten van vroegere bewoning en verkaveling aangetroffen. 9)

Verzanding Heersdiep

Het Heersdiep bracht grote hoeveelheden zand naar binnen en deponeerde dit waaivormig gespreid via zijn vele dwarsgeulen over het Koe-grasgebied en de Westpolder (Breezand!). Door de zeer weerstandskrachtige keileemhoogten van Wieringen kon het Heersdiep in tegenstelling tot het Marsdiep echter niet tot grote ontwikkeling komen en in de loop van de tijd verzandde het zeegeat meer en meer.

Nadat het Heersdiep in het begin van de 16e eeuw geheel was verzand en de Zijpe in het midden van deze eeuw werd bedijkt, kwam het Koe-grasgebied en de omgeving van het Oude Veer geheel onder invloed van de getijbewegingen van het Marsdiep.

Torp

Behalve op het eiland Huisduinen was ook het Torp, een terp ten oosten van Huisduinen in het noorden van het Buitenveld bewoond. Reeds in de 10e eeuw moet de bewoning in de omgeving van Torp moeilijk zijn geworden: bij onderzoek wees een sliblaag op een onderbreking van de oudste bewoning uit de 8e en 9e eeuw. Door de opslibbing en een zich gunstig ontwikkelende schorrenbegroeiing als gevolg van een zich wijzigend wadgeulenpatroon, kon men zich in de 11e eeuw hier toch weer vestigen.

Het is niet zeker of "Edesthorpa" op de goederenlijst van de Utrechtse Sint Maartenskerk (948) hetzelfde is als "t Torp". Wel is uit archeologisch onderzoek in 1965 gebleken dat er in elk geval omstreeks het jaar 1000 weer bewoning was op deze inmiddels afgegraven terp. De bij de afgraving (1962) gevonden boerderijen hadden een eenvoudige rechthoekige vorm en waren naast elkaar gebouwd. 10) Er was nog géén kapel of kerk, zodat wordt aangenomen dat de bewoners in Huisduinen ter kerke gingen. 11) Het is echter ook mogelijk dat er een kapel stond in het noordelijke Balgzand-gebied die in de loop van de 13e eeuw moest worden afgebroken, nadat het Marsdiep verbinding had gekregen met de zee. Het afbraakmateriaal zou dan kunnen zijn gebruikt om een (tufstenen) kapel op het wat veiliger Torp te bouwen.

In 1698 deponeren 's Lands Opziener Adriaen Wentel en een Wieringer schipper een stuk "duyvsteen" (= tufsteen) van de Harssengrout bij Gecommitteerde Raden in Hoorn. In een brief van 29 september 1710 schrijft de Amsterdamse burgemeester Nicolaas Witsen over muurfondsten van tufsteen "in 't afgaan van de Harsenen, aen de noortkant tusschen de Balg en Miltswin

(= Meelzwin)". Hij voegt er nog aan toe dat ... "de duyvsteen, daer dese gebouwen van gemaect sijn, omdat (ze) so lang onder water hebben gelegen, sijn om tras of cement te maecken nu bedurven". Er waren wel enkele kagen vol van dat spul naar Amsterdam gebracht door Wieringer vissers, maar omdat het "bedurven" was, is men er mee gestopt. 12)

Op de kaart van Sgrooten uit 1573, doch grotendeels gebaseerd op veel ouder kaartmateriaal, staat nog een kapel op 't Torp afgebeeld, maar op die van Gerrit Dircksz. Langendijk (1549) al niet meer. Ook op de kaart van Adriaen Anthonisz uit 1609 is nog wel bewoning op het Torp aangegeven, maar geen kapel. Waarschijnlijk is de kapel in de loop van die tijd in verval geraakt door achteruitgang van de bewoning als gevolg van voortgaande overstromingen.

Kerkhof

Op een anonieme kaart van 1602 staat Torp vermeld als "'t Dorp off out kerkhoff". Uit de impostregisters van Huisduinen waarin aantekeningen staan als "aangegeven om op Torp begraven te worden", maar ook uit skelet- en grafsteenvondsten bij de afgraving van het Torp, is gebleken dat het kerkhof tot in het begin van de 19e eeuw is gebruikt; sedert de 18e eeuw met name door de Oud-Katholieken van Huisduinen/Den Helder.

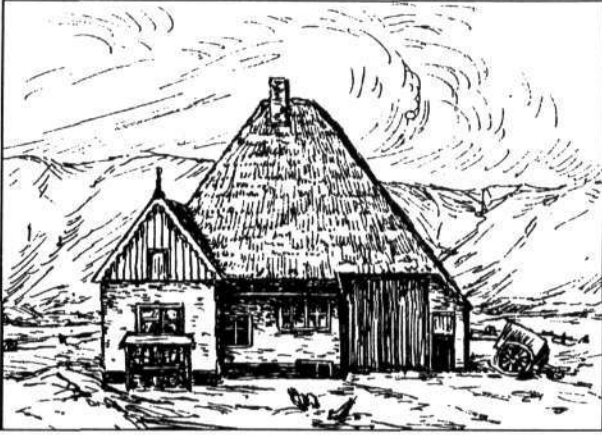
Zanddijk (1610)

In oktober 1603 inspecteerde een commissie namens de steden van het Noorder Kwartier het brede strand tussen Callantsoog en Huisduinen en stelde vast dat alleen bij hoge stormvloed water uit de Noordzee over het Buitenveld naar de Zuiderzee stroomde.

Het strand was bij normale weersomstandigheden hoog en breed, effen en zonder "kuilen ofte kriecken". Kort daarna (1605) begon men met het plaatsen van rietschuttingen en vervolgens (1606) met het planten van helm. Een zware noordwesterstorm op 27 januari 1610 sloeg echter grote delen van dit werk weer weg. Men besloot de zaak wat serieuzer aan te pakken en op 28 april van hetzelfde jaar werd er een dijk aanbesteed (hoogte 2.9 meter, kruinbreedte 3.8 meter, basis breedte 42 meter, waarvan 30.6 meter voor de buitenglooïing en 7.6 meter voor de binnenglooïing). Er werd een "bekwame keet" gezet voor het onderkomen van de dienstdoende opzichters aan de zuidzijde. Deze keet was het begin van het buurtschap Groote Keeten. Op een kaart van Dirk Abbestee uit 1652 staan er reeds drie "keten".

Hoewel de dijk er een enkele keer (5 december 1665) bij een zeer hoge stormvloed slecht aan toe was, begaf hij het niet. Integendeel. Door het zeer brede voorstrand kon de dijk dermate 'aanstuiven' dat in een "memorie" van 1746 werd geschreven dat er nog maar weinig plaatsen waren "alwaer een vlaeuwe schetse of gedaante van een dijck te vinden is". Albert Kickert vermeldde bijna tien jaar later (1755) dat de afstand van de binnendijksvoet tot de vloedlijn bij Groote Keeten ongeveer 1025 meter was, halverwege

770 meter en bij de Oogduinen (zuidkant Huisduinen) 1400 meter. 13)

De boerderij de "Kleine Keet", gelegen onder het noordelijke gedeelte van de Zanddijk, in 1755. Naar Albert Kickert.

Middeleeuwse bedijkingen

De doorbraken van Zijpe, Heersdiep en Marsdiep maakten zowel op Callantsoog als Huisduinen de verdediging tegen het water door middel van de aanleg van dijkes noodzakelijk. Al snel probeerde men door aanleg van dijkes stukjes aan de oostzijde van de eilanden toe te voegen. Hoezeer de kustlijn in later eeuwen teruggedrongen is, blijkt uit de verklaring van Dirk Burger van Schoorl. Hij verhaalt hoe hij in gezelschap van de predikant Cornelis Mooy en de schout Cornelis van den Heuvel in het jaar 1704 bij laag water op het strand blootgespoelde akkers heeft zien liggen "met haar voorens geploegt, net en klaar, alsof zij maar een viendeels jaars geploegt hadde geweest. Ja dat nog meer is, de wielslagen van de wagens die door en over de akkers waren gereden, ja zelfs paardestappen konde men nog zien ..." 14)

Een soortgelijke ervaring had dr. J. Westenberg toen hij in 1960 op het strand bij Groote Keeten (paal 10) een primitief kleidijkje waarin grote harde turven waren verwerkt, kon fotograferen. 15)

Bedijkingsplannen Buitenveld

Nadat de zuidelijke Nederlander Isaac Le Maire in 1599 in het bezit was gekomen van de noordelijke Koe-gras-gronden (tot aan de grens met Callantsoog) wilde hij dit gebied, waarin behalve de Torp ook opstuivingen met aanliggende weiden als de Schoten, Middelsant, de Garst en het Quelderduin, in gedeelten bedijken.

Nadat een stuifdijkje van de Oogduinen (d'Oogduinen, Doggeduinen, Donkere Duinen) naar de Schoten in september 1600 door een storm was weggespoeld, was de lust hem vergaan. Zijn schoonzoons vroegen in 1636 opnieuw octrooi aan, maar toen ze toestemming kregen (1641) zagen ze er - vanwege de kosten - toch van af. 16) Een ander plan, van de Alkmaarder Elias Aelbertsz. Capelman, om de kleigronden rond het Oude Veer in te polderen (1609), kwam niet van de grond door het overlijden van de initiatiefnemer (1610).

Een groot juridisch probleem was, dat de Staten van mening waren dat de 'aanwassen' tegen de Zanddijk (aanleg door de Staten van Holland) van hen waren en niet van de heren van Callantsoog. Landsbelang??

Reeds in 1623 werd er in een "Sommier vertoog van de noodwendigheid der bedijking van het Coe-gras aan de Staten" op bedijking van het gehele Buitenveld aangedrongen, omdat intensivering van de getijwerking rondom Wieringen toenemende schade aan de Westfrieze Zee-dijk berokkende. Er is zelfs een fraaie kaart vervaardigd door Dirk Gerritsz. Langendijk waarin de nieuwe polder globaal in vier stroken werd verdeeld (van west naar oost): "slecht sant, noortwaarts somtijt aardich", een smalle stroom "slibber" en tenslotte (rondom 't Oude Veer) klei "hoe noordlicker hoe beter". In feite werd er een bedijking beoogd die het gehele gebied tot aan Wieringen, dus de Koe-gras én Anna Paulowna-gronden, zou omvatten. Hoewel er lang over gepraat is en er ook diverse andere plannen tot een gedeeltelijke bedijking uit en te na zijn besproken, is het er onder meer vanwege de te hoge kosten en bovengenoemde juridische problemen, niet van gekomen. Wel is er door de heren van Callantsoog een dijk aangelegd langs de limietscheiding (1641-1643), maar een storm in januari 1643 maakte een eind aan de werkzaamheden. Ook kwam er een dijk van de Oogduinen naar de Garst en van de Garst naar de Quelderduin (buurtschap de Kooy). In 1681 brak de Garstdijk door vlak bij de Oogduinen; in 1697 werd ook de Quelderdijk ('Verloren Dijkje') door de storm vernield. 17)

Pas bij de aanleg van het Noordhollands Kanaal in de jaren 1817 en daarna is het Koe-grasgebied tenslotte definitief bedijkt.

Literatuur:

1. R. Rentenaar, De Nederlandse duinen in de middeleeuwse bronnen tot omstreeks 1300. In: Geografisch Tijdschrift, 1977, no. 5, bladz. 361 e.v.
2. A.F.C. Koch, Oorkondeboek van Holland en Zeeland tot 1299. Deel 1, 's Gravenhage, 1978.
3. H. Schoorl, Het graafschap Holland omstreeks 1300. In: Kust en Kaart, Schoorl 1990, bladz. 77 e.v.
4. Geciteerd uit: R. Rentenaar (zie 1).
5. J.T. Bremer, Wieringerlant, deel I, Schoorl, 1979, bladz. 32-34.
6. D.P. Blok, De Oude namen van Wieringen. In: West Friesland Oud en Nieuw, 29e bundel, 1962, bladz. 86-96.
7. Rondom het Oude Veer, Schoorl, 1978, bladz. 15-22.
8. H. Schoorl, Zeshonderd jaar water en land, Groningen, 1973, bladz. 35 e.v.
9. J. Westenberg, Oude kaarten en de geschiedenis van de Kop van Noord-Holland, Amsterdam, 1961, bladz. 29 e.v.

